

डेङ्गी रोकथाम र नियन्त्रणका लागि
लामखुट्टेको प्रजनन स्थल तथा लार्भा/प्यूपा
खोज र नष्ट गर्ने कार्यविधि

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
स्वास्थ्य सेवा विभाग
इपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखा
टेकु, काठमाडौं

Signature

निर्देशक

डेङ्गी रोकथाम र नियन्त्रणका लागि लामखुट्टेको प्रजनन स्थल तथा लार्भा/प्यूपा खोज र नष्ट गर्ने कार्यविधि

नेपालमा पछिल्लो समय लामखुट्टेको टोकाईबाट सर्ने डेङ्गी रोगको प्रकोपले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा गम्भीर चुनौती सिर्जना गरेको छ। डेङ्गी एडिज जातको लामखुट्टेको टोकाईबाट सर्ने भाइरल रोग हो। डेङ्गी विशेष गरी एडिज लामखुट्टेको प्रजननका लागि अनुकूल वातावरणीय अवस्था भएका क्षेत्रहरूमा जोखिमको रूपमा देखा पर्ने गरेको छ; यी लामखुट्टेहरू सामान्यतया सफा, जमेको पानीमा प्रजनन गर्न रुचाउँछन्, जुन मानव वासस्थान वरपर सजिलै पाइन्छ। एडिज लामखुट्टे वयस्क नहुँदा सम्मको करिब ८० प्रतिशत जिवनचक्र (अण्डा, लार्भा र प्यूपा अवस्था) पानी भित्र वा पानी को सतहमा हुनेहुँदा मूल श्रोतलाई निर्मूल नगरी उडीरहेका वयस्क लामखुट्टेलाई मात्र लक्षित गरेर यस रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्भव हुँदैन। फगिड वा कीटनाशक छिड्काउ जस्ता परम्परागत विधिहरूको प्रयोगले वयस्क लामखुट्टेको संख्यालाई केहि कम गर्न सकिए पनि लामखुट्टेको वृद्धि र बिकास हुने मूल श्रोतमा रहेका अण्डा, लार्भा र प्यूपालाई नष्ट नगरेसम्म डेङ्गीको संक्रमण चक्रलाई तोड्न सकिदैन।

खोज तथा नष्ट विधिले सोझै मूल स्रोतमा लक्षित गरि लामखुट्टेको जीवनचक्रलाई नै नष्ट गर्ने हुँदा लामखुट्टे वयस्क हुनुअगावै सम्भावित प्रजनन स्थलहरूको पहिचान तथा निर्मूल गरि डेङ्गीको फैलावटलाई उल्लेख्य रूपमा रोक्न सकिन्छ। तसर्थ डेङ्गी रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि खोज तथा नष्ट विधिलाई प्रमुख विधिको रूपमा लागु गर्नुपर्दछ भने अन्य विधिहरूलाई जनस्वास्थ्यको तथा पर्यावरणको अधिकतम हितका साथै लागत तथा प्रभावकारितालाई मध्यनजर गर्दै आवश्यकता अनुसार पुरक विधिको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

लामखुट्टेका प्रजनन स्थल (वासस्थान) खोज तथा नष्ट किन गर्ने ?

- **प्रभावकारी:** डेङ्गी रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि सबैभन्दा प्रभावकारी उपाय भनेको वातावरणीय हेरफेर र परिमार्जन हो, जुन "खोज र नष्ट" विधिमाफत प्राप्त गर्न सकिन्छ। तसर्थ उपलब्ध विधिहरू मध्ये डेङ्गी रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि "खोज र नष्ट" लाई सबैभन्दा प्रभावकारी विधिको रूपमा लिन सकिन्छ।
- **लागत प्रभावी:** "खोज र नष्ट" विधि घर देखि ठूला सामुदायिक अभियानहरू सम्म सबै स्तरहरूमा लागू गर्न सकिन्छ। यसका लागि कुनै परिष्कृत उपकरण तथा विशेष सिप वा विशेषज्ञको आवश्यकता पर्दैन र समुदायिक सहभागिता बाटै गर्न सकिने भएको हुँदा यो विधि लागत प्रभावी मानिन्छ।
- **सुरक्षित:** यो विधिमा रसायनहरूको प्रयोग समावेश नभएको हुँदा जनस्वास्थ्यको तथा पर्यावरणीय दृष्टिकोणबाट सबैका लागि सुरक्षित छ।
- **सामुदायिक सशक्तीकरण:** समुदायहरूलाई नियमित खोजी र नष्ट गतिविधिहरूमा संलग्न गरेर, यसले डेङ्गी रोकथाम प्रयासहरूमा स्वामित्व र जिम्मेवारीको भावना लाई बढावा दिनुका साथै दिगोपन लाई सुनिश्चित गर्दछ।

लामखुट्टेको प्रजनन स्थल (बासस्थान) खाँज तथा नष्ट कहाँ, कसले र कहिले गर्ने ?

खोजी र नष्ट सञ्चालन गर्ने स्थानहरू	दायरा	कहिले गर्ने	दायित्व
प्रत्येक घरधुरी तथा कम्पाउण्ड	घर भित्र तथा बाहिर (बगैँचा, कम्पाउण्ड भित्र तथा बाहिर)	नियमित रूपमा, कम्तिमा हप्ताको एक पटक	प्रत्येक घरका सदस्यहरू
कार्यस्थल	व्यावसायिक कार्यालयहरू, पसलहरू, ग्यारेजहरू, अटोमोबाइल वर्कसप कवाडीखाना लगायत	कम्तिमा हप्ताको एक पटक (कार्यालय समय भित्र कुनै निश्चित समय तोकेर नियमित गर्न सकिन्छ)	सम्बन्धित कार्यालय प्रमुख तथा कर्मचारीहरू/ कामदारहरू
सामुदायिक भवनहरू	विद्यालय, मन्दिर, सामुदायिक भवन, र अन्य सार्वजनिक स्थानहरू	सामुदायिक अभियानको रूपमा, कम्तिमा हप्ताको एक पटक ।	सामुदायिक भवनका संरक्षक/ विद्यालय/ स्थानीय तह/ टोल विकास संस्था
समुदाय	पार्क, हाट बजार, बसपार्क, सडक किनार, मैदान, र सामुदायिक अन्य स्थानहरू		स्थानीय सरकार, समुदायका अगुवाहरू, टोल विकास संस्था, विद्यालय, सरकारी/ सरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू, सेना/ प्रहरीहरू, स्थानीय क्लब सामुदायिक स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरू र स्वयंसेवकहरू

नोट: डेङ्गीका विरामीहरू वर्षभरि नै प्रतिवेदन भर्ने गर्नुपर्ने हुँदा खोज र नष्ट अभियानलाई नियमित रूपमा गर्नुपर्छ । तर प्रि-मनसुन, मनसुन र मनसुनपछिको समयमा एडिस लामखुट्टेको प्रजननको जोखिम बढी हुने भएकाले यी मौसमहरूमा थप सचेत भई कम्तिमा हप्ताको एकपटक यस्ता गतिविधि अनिवार्य सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

विश्व
निर्देशक

लामखुट्टेका प्रजनन स्थल (बासस्थान) खोज तथा नष्टका लागि के-के गर्ने ?

चरण	क्रियाकलापहरू
सम्भावित प्रजनन स्थलहरू खोज्ने / पहिचान गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> ✓ पानी जम्मा हुन सक्ने सबै क्षेत्रहरू निरीक्षण गर्ने, जस्तै फूलका गमलाहरू, फर्किएका कन्टेनरहरू, टायरहरू, बाल्टिनहरू, जमेका नालीहरू, र पानी ट्याङ्कीहरू। ✓ छतहरू, बगैँचाहरू र बेसमेन्टहरू सहित भित्री र बाहिरी क्षेत्रहरू निरीक्षण गर्ने।
प्रजनन स्थलहरू नष्ट गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> ✓ पानी जम्मा गर्न सक्ने ड्रम, ट्यांकी तथा कन्टेनरहरूलाई नियमित रूपमा खाली गर्ने, सफा गर्ने वा ढाकेर राख्ने। लार्वालाई नष्ट गर्न राम्रो संग माझेर सफा गर्ने। ✓ जथाभावी फालिएका पुराना टायर, फुटेका कन्टेनरहरू र प्लास्टिकका बोतलहरू जस्ता पानी जम्मा गर्न सक्ने वस्तुहरूलाई उचित तरिकाले बिसर्जन/व्यवस्थापन गर्ने। ✓ आवश्यक नपर्ने र पानी जम्मा गर्न सक्ने वस्तुहरूलाई संकलन गरि रिसाइकल वा बिसर्जन गर्ने/ उचित व्यवस्थापन गर्ने। ✓ प्रयोग नहुने टायर लगायतका वस्तुहरूलाई प्लास्टिक वा उपयुक्त कभरले छोप्ने। ✓ नियमित प्रयोगमा रहेका पानी भण्डारण गर्ने कन्टेनरहरू, ट्याङ्कीहरू र अन्य पानी राख्ने वस्तुहरूलाई आकासे पानी को पहुँच नहुने गरि छाना मुनि राख्ने/ स्थानान्तरण गर्ने।
नियमित अनुगमन	<ul style="list-style-type: none"> ✓ कुनै पनि नयाँ प्रजनन स्थलहरू देखा परेको छैन भनेर सुनिश्चित गर्न नियमित रूपमा निरीक्षणका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने। ✓ समुदायका सदस्यहरूलाई कुनै पनि सम्भावित प्रजनन स्थलहरूको प्रतिवेदन गर्न प्रोत्सहित गर्ने।
जोखिम संचार तथा सामुदायिक संलग्नता	<ul style="list-style-type: none"> ✓ सामुदायिक सफाइ अभियान सञ्चालन गर्ने र स्थानीय अगुवा, स्थानीय विद्यालय, संघसंस्था र क्लब, सामुदायिक स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरू, स्वयंसेवकहरू तथा आम नागरिकहरूलाई सहभागी गराउने। ✓ डेंगी को रोकथाममा खोज र नष्टको महत्वको बारेमा जागरूकता बढाउन "खोज तथा नष्ट" अभियानका क्रममा पोस्टर, सामाजिक संजाल र स्थानीय संचार माध्यमको प्रयोग गर्ने।

निर्देशक

डेगी सार्ने लामखुट्टेका प्रजनन् स्थल खांजे र नष्ट गर्ने उपायहरु

डेगी सार्ने लामखुट्टेका सम्भावित प्रजनन् स्थलहरु	उपायहरु						
	प्रत्येक साता खाली गर्ने/ पानी फाल्ने, सफा गर्ने/ माइने	लामखुट्टे नसक्ने छान्ने/ लगाउने	छिर्न गरि बिको	आकासे पानी को पहुँच नहुने गरि छाना मुनि राख्ने	बालुवा/ माटोले पानी जम्ने खालि ठाँउ भर्ने	संकलन गरि रिसाइकल वा बिसर्जन गर्ने	पवाल पार्ने/ पानीलाई ड्रेन गर्ने/ बगाउने
नियमित प्रयोग हुने							
रेफ्रिजरेटर तथा कुलरको पानी जम्ने ट्रे/भाँडो	√						
पानी भण्डारण गर्ने ओभरहेड/ अन्डरग्राउण्ड ट्यांकी		√					
पानी जम्मा गरि राखिएका ड्रम तथा कन्टेनर	√	√		√			
पानी भएको फूलदानी (प्रायजसो घर/अफिस भित्र सजावटका लागि प्रयोग हुने)	√						
गमला र त्यस मुनि राखिएको प्लेट (घर/अफिस भित्र वा बाहिर राखिएको)	√			√			
शौचालयमा पानी जम्मा गर्न बनाइएको खुल्ला कंक्रीट ट्यांकी	√						
पानी को फाउन्टेन	√						
छानामा भएको पानी को गटर/ नाली वा स्ल्याब	√						√
चौपाया/ पशुपंक्षी लाई पानी दिने भाँडो/ कन्टेनर	√						
मठ मन्दिर तथा मा घर बाहिर राखिएका कलश तथा दियोहरु (पानी जमेको भए)	√						

डेगी सार्ने लामखुट्टेका सम्भावित प्रजनन् स्थलहरु	उपायहरु					
	प्रत्येक साता खाली गर्ने/ पानी फाल्ने, सफा गर्ने/ माइने	लामखुट्टे नसक्ने छोप्ने/ लगाउने	छिर्न गरि बिको	आकासे पानी को पहुँच नहुने गरि छााना मुनि राख्ने	बालुवा/ माटोले पानी जम्ने खालि ठाँउ भर्ने	संकलन गरि रिसाइकल वा बिसर्जन गर्ने
प्रयोगमा नआएका/जथाभावी फालिएका अनावश्यक सामग्रीहरु						
प्रयोग भएका/ फालिएका टायरहरु		√	√	√	√	
प्रयोग गरि फालिएका खाना तथा पेय पदार्थका क्यान/बट्टा भाँडा तथा कन्टेनर/ टिनका डब्बा					√	
फालिएका/फुटेका बाल्टिन/ बाटा/ गाग्री लगायत					√	
प्रयोग नगरिएका सिस्टर्न/ ट्वाइलेटको प्यान					√	
प्रयोगमा नआएका ठूला उपकरण/ मेशिनरी/ सामग्रीहरु			√		√	√
सम्भावित प्राकृतिक प्रजनन् स्थानहरु						
रुख/ बाँसको टोड्को				√		√
ढुंगाका पवालहरु				√		
जमिनमा भएका पानी जम्ने खाडल				√		√
फूल वा वनस्पतिका ठूला पातहरुका कापहरु (पानी जम्नसक्ने भएमा)				√		√

Divya
निदेशक

